

Sanja Perić Gavrančić
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
speric@ihjj.hr

LATINSKI RJEČNIČKI FOND MIKALJINA *BLAGA JEZIKA SLOVINSKOGA*

putokaz k leksikografskim izvorima

Latinski rječnički fond Mikaljina *Blaga jezika slovinskoga* nije bio predmetom iscrpnijih analiza, no u brojnim radovima o hrvatskoj leksičkoj građi donesena su zanimljiva zapažanja o koncepciji latinskoga stupca te indicije da je Mikalja svoj rječnik radio obratom nekoga latinskoga rječnika. Odnos hrvatskoga i latinskoga stupca pokazuje da je u nizu slučajeva hrvatska natuknica nastala prevođenjem latinske riječi. Na pretpostavku da je Mikaljin predložak mogao biti kakav rječnik leksikonskoga tipa upućuju i dosada objavljena istraživanja opsežne onomastičke građe. Budući da je u preliminarnim istraživanjima utvrđeno da su pojedini Mikaljini toponimi potvrđeni u nekim od dostupnih izdanja tzv. Calepinova rječnika – prototipa onodobne europske leksikografije – za ovu će priliku biti prikazani rezultati detaljnije analize Mikaljina latinskoga rječničkoga fonda u odnosu na to leksikografsko djelo.

1. Uvod

Premda je još početkom prošloga stoljeća Milan Rešetar upozoravao na važnost Mikaljina *Blaga jezika slovinskoga*¹, tek je posljednjih godina praznina u povijesti hrvatske leksikografije popunjena iscrpnim opisom Mikaljina rječnika. Zahvaljujući istraživanjima Darije Gabrić-Bagarić, danas smo upoznati s opsegom i rasponom Mikaljina hrvatskoga leksičkoga fonda na razini općega i posebnoga leksika (Gabrić-Bagarić 1996, 1997a,

¹ U raspravi *Micaglia und sein Wörterbuch* (Rešetar 1912:469).

1997b, 1997/98, 1998, 2000c), s dijalektnom podlogom rječnika (Gabrić-Bagarić 2000a) te Mikaljinom leksikografskom metodom i originalnom koncepcijom zbog koje ga smatramo prvim hrvatskim modernim rječnikom (Gabrić-Bagarić 2000 b, 2001, 2002).

Neka su autoričina zapažanja o hrvatskoj leksičkoj građi, objavljena u spomenutim radovima, rezultirala pretpostavkom da je Mikalja dio hrvatskoga abecedarija sastavljao prema latinskom predlošku.²

Ako izuzmemo Mikaljinu napomenu iz predgovora da je riječi zapisivao *pitajući druga i prijatelja*³, Mikalja nigdje ne spominje izvore kojima se služio u sastavljanju rječnika. I dok su za hrvatski rječnički fond utvrđeni predlošci poput Kašićeva prijevoda *Svetoga pisma* (Gabrić-Bagarić 1996), o podrijetlu latinskoga ili talijanskoga još nemamo sličnih podataka. Na ideju o predlošku upućuju primjeri ulaznih hrvatskih natuknica u obliku objasnidbenih izraza ili definicija te impresivan korpus specijalnoga leksika, poglavito onomastičke građe. Kako pretpostavka o mogućem modelu traži širu argumentaciju, ovo je istraživanje usmjereno i na specifičnosti u koncepciji latinskoga rječničkoga skupa. Takvo polazište otvara nekoliko pitanja: što možemo o izboru latinskoga kao ciljnoga jezika saznati iz autorovih iskaza u predgovoru rječnika, što nam latinski stupac može reći o autorovoj leksikografskoj metodi te ima li latinska građa u Mikaljinu rječniku slično unutarrječničko ustrojstvo kao u ostvarenjima onodobne europske leksikografije.

2. Odnos hrvatskoga i latinskoga stupca

Mikalja se u predgovoru upućenom *milomu prijatelju i bratu koji štije ove knjige*⁴ jasno očituje o motivima sastavljanja trojezičnoga rječnika pa odabir latinskoga za jedan od ciljnih jezika obrazlaže potrebom za boljim razumijevanjem Svetoga pisma. Bez slične argumentacije i pozivanja na autoritet tekstova, uključivanje talijanskoga jezika Mikalja opravdava idejom o širem krugu potencijalnih korisnika takvoga rječnika:

Dobri prijatelju i brate. Ovake knjige toliko su korisne da svaki narod ima jih u svoj jezik, a u slovinski jezik dosle jih nije upisao, a valjaše da tisuća godina prija budu upisane, budući toliko korisne za naučiti jezik dijački, koji je potriban za razumiti sveta pisma, i ostale veoma vridne i korisne knjige [...] I da ova knjiga još korisnija bude, hotio sam riječi slovinske

² O mogućnosti da je Mikalja konzultirao kakav latinski ili talijanski rječnik kao dodatni izvor usp. i Bockholt 1990:424–426.

³ Citirano iz Mikaljina predgovora na stranici XV.

⁴ Str. XIV.

izri(j)eti ne samo dijački nego i latinski alti talijanski, da ako tko hotit bude latinski jezik naučiti, moć bude učit ga iz ove knjige (XIV–XV).

Na trojezičnu se koncepciju svoga rječnika Mikalja osvrnuo općenitim iskazom o vlastitu trudu uloženom u sastavljanje hrvatskoga abecedarija kojem je, kako ističe, naknadno dodavao talijanske i latinske ekvivalente:

[...] labore hunc suscepi, totque vocabula Illyrica connessi, ut non ad incommmodum dictionarium edendum satis sint, addidique vocabula et Italica et Latina Illyricis respondentia (I).

No odnos hrvatske i latinske rječničke građe pokazuje da popunjavanje hrvatskoga leksičkoga fonda nije uvijek rezultat autorskoga odabira “ilirskih” riječi, kako to Mikalja želi dati do znanja čitateljima latinskoga predgovora.

2.1. Hrvatske natuknice — prijevodi latinskih leksema

U nizu primjera sasvim je razvidno da je hrvatska natuknica nastala prevođenjem latinskoga leksema za koji Mikalja nije imao na raspolaganju hrvatsku istovrijednicu.⁵ Na takav postupak, osim primjera prilagođenica, ukazuju i višečlani izrazi (sintagme i objasnidbeni izrazi) koji su istovrijedni latinskoj natuknici.⁶

a) Prilagođenica

emplastar	<i>impjastro</i>	emplastrum
far, vrsta žita	<i>spineto</i>	hic far, ris

b) Sintagma

ukriska od kruha	<i>fetta di pane</i>	bucella, ae
kraj mora	<i>lido</i>	hoc litus, ris; litus, us
kraj od rijeke	<i>ripa, riuva del fiume</i>	ripa, ae; ripula, ae
uranjena stvar, od prija dne	<i>di nanzi giorno</i>	antelucanus, a, m

⁵ Usp. Gabrić-Bagarić 2002:1074–1075.

⁶ Hrvatske primjere donosimo u transkripciji, a svi talijanski i latinski primjeri citirani su prema izvornoj grafiji izdanja.

c) Objasnidbeni izraz

meštija za činiti urice po suncu	<i>arte da far horologii a sole</i>	gnomonice, ces; gnomonica, ae; Plin
bez dijela, ko ne ima dijela u kojoj stvari	<i>senza parte in qualche cosa</i>	expers, tis; ut expers consilii
stado od manji živina	<i>gregja d' animali piccoli</i>	grex, gis

d) Hrvatski ekvivalent + enciklopedijska definicija

tribu, tretí i peti dio puka rimskoga	<i>tribu</i>	tribus, bus
Aventin, jedno od sedam brda koji su u Rimu	<i>monte Auentino</i>	hic mons Aventinus; mons Rumurius
Palatin, jedan od sedam brda od Rima	<i>monte Palatino</i>	mons Palatinus; Palantium, ii; Palantium
Čerber, pas iz pakla od tri glave	<i>Cerbero</i>	Cerberus, i
Koliseo, građa čudna u Rimu	<i>Colliseo</i>	amphitheatrum, i
Afrika, treći dio svijeta	<i>Affrica terza parte del mondo</i>	haec Aphrica, cae; haec Libya, ae

Među navedenim primjerima, koji pokazuju da je Mikalji u uspostavi rječničkoga korpusa latinski leksem bio polazište, izdvajamo objasnidbene izraze kao putokaz k rekonstruiranju pretpostavljenoga latinskoga predložka. Takav je leksikografski postupak Mikalja najčešće primijenio u tumačenju pojmova koji pripadaju bezekvivalentnom leksiku (npr. *gnomonice*), u slučajevima kada se nije želio odlučiti za model fonološko-morfološke prilagodbe kao u primjerima *emplastar*, *far*, *tribu*. Objasnidbeni izrazi zabilježeni su i na razini riječi općega leksika (*expers*, *grex*) za koje nije imao na raspolaganju univerbni ekvivalent u hrvatskom.

U području posebnoga leksika, a u funkciji tumačenja civilizacijskih i mitoloških realija, pojavljuje se specifičan oblik leksikografske definicije u kojem se objedinjuju dva spomenuta postupka. Uz hrvatski ekvivalent – prilagođenicu slijedi dopuna u obliku enciklopedijsko-leksikonskoga komentara (npr. *tribu, tretí i peti dio puka rimskoga*; *Čerber, pas iz pakla od tri glave*; *Koliseo, građa čudna u Rimu*). U izboru riječi antičkoga civilizacijskoga leksika Mikalja je katkad selektivan pa ima potvrđene nazive za *Aventin* i *Palatin* s leksikonskim objašnjenjem *jedno od sedam brda koji su u Rimu (od Rima)*, a preostalih pet rimskih brežuljaka nije potvrđeno u abeceda-

riju. Budući da nije vjerojatno da je takva situacija rezultat Mikaljina autorskoga odabira, možemo samo pretpostaviti da su uzrok tomu različiti predlošci ili različiti prepisivači.

Primjeri opisnih definicija i leksikonskih komentara pokazuju u kojem se smjeru Mikalja kretao pri izradi abecedarija za svoj rječnik, a pružaju i važne informacije o tipu predloška iz kojega je takve primjere mogao preuzeti. Da bismo mogli potvrditi pretpostavku o Mikaljinu konzultiranju latinskih leksikografskih izvora, analizu moramo usmjeriti prema latinskom stupcu, na kategoriju općega leksika. Na toj je razini problem nedostatka univerbnih ekvivalenata znatno rjeđi pa se ne postavlja pitanje polazišnoga leksema i smjera kojim se popunjavala rječnička građa (Gabrić-Bagarić 2002:1074). Promatrat ćemo ustrojstvo latinskoga rječničkoga skupa i potražiti dodatne podatke koji bi nas mogli usmjeriti prema mogućim Mikaljinim vrelima.

2.2. Struktura i sastavnice latinskoga rječničkoga skupa

I bez Mikaljina autorskoga iskaza u predgovoru da su *ovakve knjige* [...] *korisne za naučiti jezik dijački*⁷, pogled u unutarrječničko ustrojstvo i raspored trojezične leksičke građe ne ostavlja mjesta sumnji u primarnu namjenu Mikaljina leksikografskoga priručnika. O tome dovoljno govori već i činjenica da opseg latinskoga rječničkoga fonda daleko nadmašuje hrvatsku i talijansku stranu. Najizrazitije se prevlast latinske građe vidi u prezentaciji i razradbi općega leksika, poglavito u onim slučajevima kada krug značenja ulaznoga hrvatskoga leksema na latinskoj strani otvara mjesto za sinonimijske nizove, a rječnički se skup dodatno proširuje sintagmama, kolokacijama, frazemima, a katkad i primjerima uporabe:

more	<i>mare</i>	hoc mare, ris; salum, li; aequor, ris; pelagus, gi
umrijeti, umirati	<i>morire</i>	morior, eris; emorior, is; oboeo, es, ivi, itum; obire mortem; cedere, decedere, migrare vita vel e vita; discedere a vita; extremum vitae spiritum cedere; extremum alitum efflare
arajdan'je, naslađen'je	<i>recreatione</i>	haec recreatio; oblectatio, onis; hoc oblectamen, is; oblectamentum, ti; relaxatio animi; remisio animi; solatium,ii; contensio animi

⁷ Na stranici XV. predgovora.

mного, vele	<i>molto</i>	valde; maxime; magnopere; maximopere; vehementer; admodum; etiam atque etiam; imprimis; praecipue; satis; apprime; bene ut bene magna caterva
začet, početak, a, o	<i>comincjato</i>	inchoatus, a, m; institutus, a, m; coeptus; incoeptus; affectus; ut bellum affectum

Osim navedenih sastavnica u latinski je rječnički članak uključena i gramatička obradba natuknice s informacijama o imenskim i glagolskim paradigmama. Gramatički podatci unutar rječničkoga skupa nisu ujednačeni, jednako zastupljeni i dosljedno provedeni na razini čitavoga korpusa te nisu rijetki primjeri u kojima oni i izostaju. S druge strane u nekim se slučajevima gramatički opis pojavljuje u obliku ekstenzivnih normativnih komentara s primjerima uporabe pri čemu se kao metajezik pojavljuje i latinski i hrvatski, a kao specifičnost izdvajamo uporabu pokazne zamjenice u funkciji člana.⁸

ad, pakal, pakao	<i>inferno</i>	hoc infernum, ni; plu. inferi, orum; hic Tartarus, ri; plu. Tartara, orum
kol'jeno, kolino	<i>ginochjo</i>	hoc genu indec. plu. genua, uum
mjesto	<i>luogo</i>	hic locus, ci; plu. loca, orum
do, kakoti do grla do očiju	<i>in fino</i>	tenus. praep: quae cum singulari jungitur ablativo, cum plurali jungitur genitivo. Ut ore tenus — do grla, oculorum tenus — do očiju
k, ka	<i>in verso, verso</i>	erga, versus, prepositioni koje hoće akuzativ, al versus stavglja se za akuzativom. Kako rekša: k' gradu. Civitatem versus. K' vinogradu. Vineam versus.

Pokazna zamjenica gotovo se redovito pojavljuje uz fitonime koji označuju stablo, odnosno plod. Takvo razlikovanje Mikalja je proveo u hrvatskom abecedariju navodeći ih kao zasebne natuknice uz dodatne odrednice *voće* odnosno *dub, stablo*. Takvo razlikovanje, provedeno dosljedno kroz cijeli rječnik, nedvojbeno potvrđuje utjecaj latinskoga izvornika pri sastavljanju hrvatske rječničke građe:

⁸ Takav način označavanja roda potječe iz grčkoga gramatičkoga sustava, a potvrđen je i u latinskoj gramatičarskoj tradiciji toga vremena (Katičić 1981:40) na koju se u svojoj gramatici iz 1604. poziva i Bartol Kašić: *Mi se u govoru ne služimo članovima kao što to čine Grci. Ugledajući se, ipak, na latinske gramatičare, gotovo sam sklon pri dekliniranju imenica u svim padežima staviti zamjenicu ovi, ova, ovo; hic, haec, hoc.* (Kašić 2002:37).

jabuka, voće	<i>mela, pomo</i>	malum, li; pomum, mi
jabuka, dub, stablo	<i>melo albero</i>	haec malus, li
kruška, voće	<i>pero, frutto</i>	hoc pyrum, ri
kruška, stablo	<i>pero, albero</i>	haec pyrus, ri

Opis latinskoga rječničkoga članka u Mikaljinu rječniku završit ćemo osvrtom na skupinu oznaka koje ne pripadaju leksikografskoj obradbi natuknice u užem smislu, a pojavljuju se na pedesetak mjesta u rječniku, obično na kraju rječničkoga članka. Riječ je o kraticama zabilježenima uz pojedine lekseme, sintagme, kolokacije ili primjere uporabe koje označavaju njihovo literarno podrijetlo — *Cic., Ter., Plin., Hor., Var., Ptol., Plautus, Senec.*⁹ S obzirom na nisku učestalost pojavljivanja literarnih izvora u rječniku zaključujemo da oni nisu rezultat Mikaljinih autorskih intervencija, nego su pri uspostavi latinske rječničke strane zaostali kao usputni podatci, nasumce preuzeti iz predložaka koji su njemu ili prepisivačima bili na raspolaganju. Ako su se iz pozicije ondašnjega sastavljača ili korisnika rječnika takve informacije činile nepotrebnima, današnjem su istraživaču one dragocjene, jer otvaraju prostor usporedbe s modelima onodobne europske leksikografije.

naseliti se grad	<i>popolarsi</i>	frequentor, is, Cic. 2 Off.
ha, ha, ho, ho, glas od smiha	<i>ah, ah</i>	ha, ha; hae; Ter.
a, glas od pritnje	<i>ha</i>	ha; Plautus
kalamita, kamen koji gvozdje poteže	<i>calamita</i>	hic magnes, tis; siderites, is; Plin. heracleon, is
žmul od gnjile	<i>bichjer di terra</i>	collulus, li, Hor.
jesen, podzimak	<i>autunno</i>	autumnus, ni; autumnitas, tis; Var.
zao jezik, odveć slobodan	<i>lingua mordace</i>	acida lingua; Senec.

3. Mogući predlošci i izvori latinskoga rječničkoga fonda

Premda je već utvrđeno da su Vrančićev dikcionar i Lodereckerov rječnik Mikalji sasvim sigurno bili među važnijim priručnicima (Gabrić-Bagarić 1996:37–49), s obzirom na monumentalnost Mikaljina rječnika nužno smo usmjereni na ostvarenja onodobne europske leksikografije koji op-

⁹ Ciceron je kao izvor potvrđen 44 puta, Terencije 4, Plinije 8, Horacije 1, Varon 1, Ptolemej 1, Plaut 1, Seneka 1.

segom i razvedenošću latinskoga leksika nadmašuju spomenute modele. Budući da ne raspolažemo eksplicitnim informacijama o priručnicima kojima se Mikalja služio, potraga za mogućim predloškom krenut će od opisanih sastavnica i strukturalnih obilježja latinskoga rječničkoga članka. Preduvjet je naravno da je riječ o rječniku ili rječnicima za koje možemo biti sigurni da su Mikalji bili ne samo dostupni nego i nezaobilazni priručnici u njegovu isusovačkom obrazovanju te prosvjetnom i leksikografskom radu. Predložak koji tražimo morao bi uključivati skupine posebnoga leksika, poglavito onomastičku građu, rječnički članak morao bi imati sinonimijske nizove, kolokacije i primjere uporabe. U uži izbor svakako ulaze oni leksikografski priručnici u kojima su potvrđeni enciklopedijski komentari, literarni izvori te pokazna zamjenica za označavanje roda unutar gramatičke obradbe natuknice.

Kako navodi autor recentne studije o leksikografskim ostvarenjima u ranonovovjekovnoj Europi John Considine, šesnaestostoljetna i sedamnaestostoljetna leksikografija razvijala se u nekoliko smjerova među kojima su dvije tradicije bile najproširenije i najutjecajnije (Considine 2008:288). Prva je tradicija malih, često tematski ustrojenih rječnika s različitim jezicima u paralelnim stupcima (poput Vrančićeva dictionara), nastalih proširivanjem postojećih dvojezičnih rječnika. Značajniji je trag u povijesti europske leksikografije ostavila tradicija tzv. Calepinovih višejezičnih rječnika koja ishodište ima u jednojezičnom, enciklopedijski koncipiranom rječniku latinskoga jezika objavljenom na 888 stranica 1502. godine u Reggio. Prvotna verzija rječnika Ambrogija Calepina proširivana je tijekom 16. stoljeća ekvivalentima nacionalnih jezika Europe te je u baselskom izdanju iz 1590. uključen leksički fond od 11 jezika na 2000 stranica.¹⁰ Taj je rječnik pod različitim nazivima *Dictionarium*, *Dizionario*, *Lexicon* te novim prerađenim i proširenim izdanjima izlazio u Veneciji, Baselu, Parisu i Lyonu, a do kraja 18. stoljeća doživio je više od 200 izdanja.¹¹ Calepinove su latinske natuknice dopunjavane enciklopedijsko-leksikonskim definicijama, onomastičkim i mitološkim komentarima, citatima iz djela grčkih i rimskih pisaca te drugim podacima iz antičkog kulturnog kruga koji su u sljedećim izdanjima proširivani i novijim civilizacijskim sadržajima.

Kao ilustraciju donosimo rječnički članak uz latinsku natuknicu *mare* u kojoj je obuhvaćena većina spomenutih elemenata Calepinove leksiko-

¹⁰ Neki autori smatraju da Calepinovi rječnici nisu u pravom smislu višejezični, jer se ostali jezici pojavljuju samo kao usputne informacije uz osnovni latinski abecedarij (Haensch 1991:2911 – 2912)

¹¹ Labarre 1975. u bibliografiji Calepinovih rječnika donosi podatak o 211 izdanja između 1502. i 1779. godine.

grafske obradbe. Primjere koji slijede citiramo prema izdanju *Ambrosii Calepini Dictionarium septem linguarum* tiskanom 1610. godine u Veneciji.¹²

Mare, ris. 3. altum, salum, profundum, pelagus, pontus, aequor [...] dictum (ut putant) ab amaritudine aquarum. Vir. Aen. Vastum maris aequor arandum; maximum autem illud mare, quod totam terram ambit, a velocitate Oceanum appellant. Illud vero, quod inter Abylam et Calpen irrumpens, Africam dividit ab Europa, Mediterraneum mare vocatur. Utriusque autem maris partes a provinciis, quas alluunt, varia sortiuntur nomina. Sic Oceanum Atlanticum vocamus mare illud, quod ab occidente Atlantem montem alluit, Britannicum quod Britanniae: Germanicum quod Germaniae est proximum. Ad hunc etiam modum sinus ille maris quem Mediterraneum mare vocamus, a regionibus quae alluit, varia invenit nomina. Nam ubi Hispaniam alluit, Ibericum appellatur, ubi Liguriam Ligusticum, ubi Thusciae proximum est Tuscum mare vel Tyrrhenum appellatur. Sed haec latius suis locis mare caelo miscere est omnia turbare. Vir. de Iunone omnia adversum Troianos tentante, maria omnia caelo miscuit. Iuve. Sat. 6. et mare caelo confundas. Mari, terraque quaerere, id est ubique. Plaut. In Poen. Mari, terraque illas quaeritat. Mare quandoque pro quacunq; grandiore aqua usurpatur.

3.1. Mikaljino Blago i Calepinov *Dictionarium*

S obzirom na to da u Calepinovu modelu prepoznajemo neka obilježja Mikaljina rječničkoga skupa, usporedili smo primjere Calepinovih natakna s odabranim Mikaljinim višechlanim izrazima za koje sa sigurnošću možemo tvrditi da su rezultat prijevoda latinskoga bezekvivalentnoga leksika.

- *element, to jest zemlja, aer, voda i oganj, elemento, hoc elementum, ti*
- *ELEMENTA, orum sunt principia omnium rerum, ex quibus reliqua omnia componuntur et in quae resolvuntur, ut ignis, aer, aqua et terra. Cic. De Nat. Deor. Omne corpus aut aqua, aut ignis, aut aer, aut terra, aut quae ex iis componuntur (Calep. 121).*
- *krug nebeski, po komu sunce ide, zodiaco, zodiacus, ci*
- *ZODIACUS, circulus est in sphaera, qui alio nomine obliquus dicitur, duodecim continens signa....(Calep. 476).*
- *ljudi koji su pod nami na drugu stranu svijeta, Antipodi, antipodes*
- *ANTIPODES, qui contra nos positi sunt contrariis vestigiis Cic.4. Acad. Ex contraria parte terrae, qui adversis vestigiis stent contra nostra vestigia, quos antipodas vocatis? Declinatur antipus, anitpodis vel antipodos (Calep. 27).*
- *uložen'je od riječi među ostale riječi, parentesi, haec parentesis, is*
- *PARENTHESIS clausula orationis contextui interiecta, qua remota sensus manet integer.... (Calep. 296).*

¹² Prema primjerku u NSK, sign. R-BZ 9.

- *prvi dan miseca, primo gorno del mese, Kalendae, arum*
- CALENDAE, f. *primus dies mensis, ... Tunc enim pontifex calato et vocato populo quot dies a Calendis ad Nonas superessent, pronunciabat, confluere autem Nonarum die in urbem populus solebat, ut addisceret, quid eo mense in divinis humanisque rebus facta opus esset* (Calep. 55).
- *Aventin, jedno od sedam brda koji su u Rimu, monte Auentino, hic mons Aventinus*
- AVENTINUS, ni 2. *unus ex septem urbis Romae montibus...* (Calep. 42).
- *Palatin, jedan od sedam brda od Rima, monte Palatino, mons Palatinus; Palatium, ii*
- PALATIUM, TII. N. 2. *unus ex septem urbis Romae montibus...* (Calep. 293).
- *sirena, nakazan morska, do pasa žena, a od pasa riba, sirena siren, nis; sirena, ae*
- SIREN, *sirenis monstri marini genus, poetarum fabulis celebratum superiori sui parte virginis formam referens, inferiore in piscis caudam desinens...* (Calep. 390).
- *sibile, djevice koje gonetahu, Sibille, haec Sibilla, ae*
- SIBYLLA *virgo fatidica, ab enunciandis deorum consiliis dicta...* (Calep. 386).

Uvidom u te primjere nije potrebno posebno isticati da su elementi leksikonske obradbe u Mikaljinim definicijama izravan predložak mogli imati upravo u promatranom priručniku onodobne europske leksikografije. Taj zaključak ovjerali smo i primjerima antičkih literarnih citata s kraticom autora koji su u obliku identičnom Mikaljinu potvrđeni u Calepinovu izdanju:

- *naseliti se grad, popolarsi, frequentor, is, Cic. 2. Off.*
- s.v. FREQUENTO ... *Cic. 2. Offic. urbes sine coetu hominum non potuissent nec aedificari nec frequentari...* (Calep. 150).
- *a, glas od pritrnje, ha, ha, Plautus*
- *HA interiectio est corripientis sive admonentis, ne quid fiat, neve quis in re coepta progrediatur. Plaut. in Most. Ha cave, ne illi obiectes nunc in aegritudine, te has emisse* (Calep. 164).
- *ha, ha, ho, ho, glas od smiha, ah, ah, ha, ha, hae, Ter.*
- *HA, HA, HE interiectio ridentis est. Ter. In Eun. Ha, ha, he CHR. Quid rides?* (Calep. 164.)
- *kalamita, kamen koji gvozdje poteže, calamita, hic magnes, tis; siderites, is; Plin. heracleon, is*

- *MAGNES, etis, m. Calamita genus lapidis ad se ferrum attrahentis. Pli. Li.36.c.16. Ferrum trahitur a magnete lapide. Sideritin ob hoc alio nomine appellant, quidam Heracleon. Magnes appellatus est ab inventore,Pli. lib. 36. c. 16..... Alii a Magnesia dictum volunt Lydiae regiuncula, in qua lapidem hunc primum volunt esse inventum, circa Heracliam urbem, unde et heracleon appellarunt* (Calep. 243).
- *sirena, nakazan morska, do pasa žena, a od pasa riba, sirena, siren, nis; sirena, ae; sirenes sunt etiam aves in India, Plinius*
- *s.v. SIREN, sirenis [...].Fuerunt qui et aves quasdam in India esse tradiderint, sirenas appellatas, cantu homines mulcentes ut deinde somno gravatos lacerarent, vide Pli. li. 10. c. 49* (Calep. 390).

3.2. Mikaljino *Blago* i Gessnerov *Onomasticon*

Za naše je istraživanje važan i podatak da su Calepinovi rječnici u nekim izdanjima tiskani zajedno s leksikografskim djelima drugih autora. U jednom od najranijih izdanja objavljenom 1544. godine u Baselu pod imenom *Dictionarium linguae Latinae* tiskan je glosar specijalnoga leksika autora Konrada Gessnera. Njegov *Onomasticon nominum propriorum*, objavljan uzastopce u baselskim izdanjima, sadržavao je na 302 stranice iscrpan popis latinske onomastičke građe uključujući 31 podskupinu kako je naznačeno u katalogu tiskanom na naslovnici. Primjere navodimo prema izdanju *Ambrosii Calepini Dictionarium undecim linguarum* tiskanom u Baselu 1590. godine:¹³

CATALOGUS ILLORUM QUORUM NOMINA PROPRIA IN HOC ONOMASTICO DECLARANTUR: viri, regiones, menses, montes, sinus, fontes, solitudines, mulieres, dii, monstra, urbes, oppida, castella, insulae, stagna, sylvae, emporia, populi, sidera, maria, vici, pagi, paludes, portus, navalia, sectae, venti, fluvii, promontoria, lacus, speluncae, etc.

Kako je ideja o predlošku primarno potaknuta pitanjem izvora Mikaljine toponimije, ne treba posebno isticati važnost ovoga priručnika. Usporedba dvaju predložaka pokazala je zanimljive rezultate, poglavito u slučajevima kada pojedinačni toponimi na hrvatskoj strani imaju više latinskih ekvivalenata. Primjerice, latinski nazivi *Agrigentum* i *Acragas* za grad *Agri-gento* potvrđeni su kao toponimijske varijante i u Gessnerovu rječniku:

¹³ Iz primjerka Knjižnice HAZU.

Mikaljino <i>Blago</i>	Agrigento , grad u Siciliji, Agrigento citta, Agrigentum, ti, Acragas .
Gessnerov <i>Onomasticon</i>	Agragas , qui et Acragas , Ἀκράγας, Siciliae mons est, et in eo oppidum eiusdem nominis, quod hodie Agrigentum vocant vulgo.

Izdvajamo još jedan primjer koji ukazuje na moguće Mikaljine izvore pri sastavljanju onomastičkoga abecedarija. Gessnerov *Onomasticon* pod natuknicom *Adria* razlikuje naziv grada (...*ab hoc oppido*) i naziv mora (*idem quod mare Adriaticum*), ovisno o rodu imenice. Ako to usporedimo s Mikaljinim natukničkim nizom *Adri* — *haec Adria; Adriatiko more* — *hic Adria, mare Adriaticum*, teško se oteti dojmu da je riječ o obratu latinske natuknice:

Mikaljino <i>Blago</i>	Adri , grad na moru Adriatiku, Adri città, haec Adria, ae Adriatiko more , Mare adriatico, hic Adria, ae ; mare Adriaticum
Gessnerov <i>Onomasticon</i>	Adria , pen.corr. ἀδρία Stephano et Ptolemaeo, Romanorum colonia Piceno, quinta Italiae regione XII.M. pass. a mari distans [...]. Sunt qui ab hoc oppido, Adriatico mari nomen factum existiment [...]. Adria , mascul. gener. ἀδρίας, Stephano et Suidae, idem quod mare Adriaticum .

3.3. Mikaljino *Blago* i Calepinov aneksni rječnik *Vocabulario volgare et latino*

Onomastički je materijal bio uključen i u sedmojezično izdanje Calepinova rječnika *Dictionarium septem linguarum* tiskano nekoliko puta u Veneciji, kako saznajemo iz naslovne stranice talijansko-latinskoga rječnika *Vocabulario volgare et latino*¹⁴ priključenoga izdanju iz 1610. godine:

VOCABULARIO VOLGARE ET LATINO NON SOLAMENTE DI TUTTE LE VOCI ITALIANE, ma ancora de i nomi moderni, et antichi, delle Provincie, Citta, Monti, et Fiumi di tutte le parti del mondo, tratti da Plinio, Tolomeo, Strabone et altri buoni scrittori.

Već je na razini općega leksika vidljivo da je taj dvojezični priručnik nastao obratom latinskoga (vjerojatno Calepinova) abecedarija. Osim sporadično potvrđenih referencija na latinske autore, o tome svjedoče i primjeri natukničkih nizova u kojima izostaje abecedni slijed na ulaznoj, talijanskoj strani rječnika:

¹⁴ *Ambrosii Calepini Dictionarium septem linguarum*, 1610. Venecija. Prema primjerku u NSK, sign. R-BZ 9.

<i>corbezzolo, corbo, peloso albero</i>	<i>arbutus</i>
<i>fatto di corbezzolo</i>	<i>arbuteus</i>
<i>oliva, frutto dell' olivo</i>	<i>olea, oleae; oliva, vae</i>
<i>olivo albero, che produce l'olive</i>	<i>olea; oliva, vae</i>
<i>tempo di cogliere le olive</i>	<i>olivitas; oleitas</i>

Gotovo identična slika, potvrđena u *Blagu*, ukazuje na sličan model nastanka hrvatskoga abecedarija:

planika, stablo koje rađa meginje	<i>arbutus, corbezzolo</i>	<i>haec arbutus, ti</i>
od planike	<i>di corbezzolo</i>	<i>arbuteus, a, m</i>
maslina dub	<i>oliva albero</i>	<i>haec olea, eae; oliva, ae</i>
maslina voće	<i>oliva frutto</i>	<i>haec oliva, ae; olea, eae</i>
vrijeme za brati masline	<i>tempo di raccogljier l'olive</i>	<i>oleitas, is; olivitas, tis</i>

S obzirom na takvu situaciju opravdano je očekivati da su na isti način u promatrani aneksni rječnik preuzete i Calepinove onomastičke podskupine. Na taj zaključak upućuju i imena antičkih izvora — Plinija, Ptolemeja i Strabona — navedenih u zaglavlju spomenutoga dvojezičnoga priručnika. Za ovu smo priliku pregledali toponime pod slovom F u promatranom aneksnom rječniku i utvrdili da su tamo zabilježeni svi Mikaljini talijanski toponimi osim grada *Felo*, koji smo pronašli u susjednom Calepinovu abecedariju pod latinskom natuknicom *PHILA urbs Macedoniae*:

Faenza citta, Famagosta citta, Ferrara, Fermo, Filea citta, Filippopoli citta, Fjandra, Fiesole citta, Fjorenza citta, Fjorenzola, Fondi citta, Forli citta, Fossambruno, Francia, Francavilla, Frascati, Friuli, Frisolone, Fuligno, Furli.

Također smo naišli na potvrde za Mikaljinu onimiju južnoslavenskoga podrijetla u talijansko-latinskim inačicama među kojima izdvajamo neke primjere:

Budua — Budua; Dulcigno — Ulconium vel Ulcinium, Dalmatiae civitas; Lesena citta di Schiavonia — Pharis insula et civitas; Cataro citta — Ascrivium Venetorum; Drava fiume — Dravus — fluvius Pannoniae; Drina — Doclea; Drina fiume — Drilonis flumen; Danubio fiume — Danubius, Ister; Gabella citta — Narona i sl.¹⁵

Imajući na umu da su upravo venecijanska izdanja Mikalji vjerojatno bila najdostupnija, provjerili smo postojanje li podudarnosti i u koncepciji rječni-

¹⁵ Zbog opsega onomastičkoga korpusa u Mikaljinu *Blagu* na ovom mjestu nije bilo moguće istražiti detaljnije taj dio leksika. Stoga neriješeno ostaje pitanje kolik je stvarni udio onomastičkoga materijala izravno preuzet iz Calepinova rječnika i njegovih aneksnih leksikografskih priručnika — Gessnerova *Onomastica* i talijansko-latinskoga rječnika.

koga članka. Pokazalo se da je, uz osnovni Calepinov rječnik, upravo dvojezični talijansko-latinski dodatak mogao biti jedan od Mikaljinih predložaka. To je vidljivo kako u razvedenosti rječničkoga skupa koji uključuje sinonimijske nizove i kolokacije (iza talijanskoga leksema *morire*), tako i u uporabi pokazne zamjenice u funkciji označavanja roda (uz latinski leksem *mare*) koja u Calepinovoj razradbi latinskoga vokabulara nije potvrđena.

Mikaljino *Blago* s.v. *umrijeti, umirati*

morire morior, eris; emorior, is; oboeo, es, ivi, itum; obire mortem; cedere, decedere, migrare vita vel e vita; discedere a vita; extremum vitae spiritum cedere; extremum alitum efflare

Vocabulario volgare et latino

morire morior, pereo, depereo, intereo, occido, occumbo; obire mortem, expirare animam, oppetere, emori, mori, vitam cum morte commutare, obire diem suum, oppetere mortem, agere animam, vitam profundere, decedere, decedere e vita, excedere vita et e vita, lucis visuram amittere, extremum spiritum effundere, sumum obire diem, migrare e vita, vitam finire, animam efflare, abire a vita, ex corporis vinculis evolare, ex corporis carcere vel ergastulo solvi aut liberari, ab hominibus demigrare, excedere

Mikaljino *Blago* s.v. *more*

mare hoc mare, ris; salum, li; aequor, ris; pelagus, gi

Vocabulario volgare et latino

mare hoc mare, maris; pelagus, gi; aequor; pontus; salum; profundum

Na prepostavku da je Mikalja konzultirao takav tip predložka pri uspostavi abecedarija upućuje i niz natuknica s onomastičkim sastavnicama iza apelativa *mare*:

Mikaljino *Blago*

More oceansko	<i>Mare oceano</i>	hic Oceanus, ni
More sridnje	<i>Mare mediterraneo</i>	mare Mediterraneum, mare interclusum
More tatarsko	<i>Mare di Tartaria</i>	Hyrcanum mare, Caspium mare
More Adriansko, dalmatinsko	<i>Mare Adriatico</i>	mare Adriaticum; mare superum; hic Adria, ae; sinus Adriaticus vel Adrianus
More latinsko od Toskane	<i>Mare di Toscana</i>	mare inferum; mare Tirenium, mare Tuscum; Liburnum
More kandiocko	<i>Mare di Candia</i>	Creticum mare

More crljeno	<i>Mare roscjo</i>	Arabicus sinus; mare Erythraeum, mare Rubrum
More carigracko	<i>Mare di Constantinopoli</i>	Bosphorus Thracius
More crno	<i>Mare negro</i>	Pontus Euxinus

Vocabulario volgare et latino

mare Adriatico, mare di Venetia	mare Adriaticum, mare superum, sinus Adriaticus
mare d'Albania	mare Ionium
mare di Candia	mare Creticum
mare di Constantinopoli	mare Hellespontiacum
mare di Barbaria	mare Lybicum
mare di Genova	mare Ligusticum
mare di maiorica et minorica	mare Balearicum
mare Rosso	mare Rubrum, Erythreum
mare di Sicilia	mare Siculum
mare di Spagna	mare Iberum
mare della Tana	mare Euxinum
mare di Tartaria	mare Sarmaticum vel Scythicum
mare di Toscana	mare Tyrrhenum
mare d'Africa, o di Spagna	Oceanus Atlanticus
mare di China	magni sinus
mare maggiore	Pontus Euxinus
mare di Madria	mare Myrtoum
mare di marmora	Propontidis mare
mare tra Italia et la Morea	Ionium mare
mare di Nicaria	Icarium mare
mare di Scarpanto	Carpathium mare
mare di terra Todesca	Oceanus Germanicus

Premda podudarnost nije apsolutna, teško je oteti se dojmu da je Mikalja svoj niz natuknica sastavljao prema modelu abecedarija kakav nudi Calepinov aneksni *Vocabulario*. Zna se, naime, da je taj rječnik 1644. godine, nekoliko godina prije tiskanja *Blaga*, izdan u proširenom i dopunjenom izdanju, no ono nam nažalost nije dostupno.¹⁶ Završit ćemo primjerom koji dodatno ide u prilog takvu razmišljanju. Ako usporedimo Mikaljine dopune leksikonskoga tipa uz nazive kontinenata, pokazat će se da su one

¹⁶ U deskriptivnoj bibliografiji leksikografskih djela u Europi 17. stoljeća u kojoj su popisana sedmojezična izdanja Calepinova rječnika tiskana u Veneciji nalazimo podatak da je u izdanju iz 1644. godine aneksni talijansko-latinski rječnik proširen — ...*Vocabulariumque Italicolatinum maximopere est amplificatum* (Jervis Jones 2000:153).

identične s primjerima u promatranom talijansko-latinskom rječniku:

Mikaljino *Blago*

Afrika, treći dio svijeta, *Affrica terza parte del mondo*, haec Aphrica, ae; haec Lybia, ae

Vocabulario volgare et latino

Africa, terza parte del mondo, Africa

Mikaljino *Blago*

Europa, treći dio svijeta, *Europa la terza parte del mondo*, Europa, ae

Vocabulario volgare et latino

Europa, la terza parte del mondo, Europa

Čak i tako ograničen uzorak rječničkih citata prikazanih u ovom radu dokazuje pretpostavku da je Mikalja svoj abecedarij, osim mehanizmom autorskoga odabira hrvatskih riječi, uspostavljao i konzultiranjem postojećih leksikografskih priručnika. Premda se u mnogim primjerima očitavaju latinski predlošci kao primarni izvori rječničkoga članka, oni zasigurno nisu mogli biti jedini model pri sastavljanju početnoga vokabulara. Dio abecedarija Mikalja je bez sumnje preuzimao iz jednoga od njemu dostupnih talijansko-latinskih rječnika, a tomu u prilog govori okolnost da je talijanski jezik u *Blagu* zastupljen većinom samo jednim leksemom kojemu na latinskoj strani odgovara sinonimni niz, što podsjeća na koncepciju dvojezičnoga rječnika. Iz toga proizlazi da Mikaljin rječnik valja promatrati i u kontekstu teorije prema kojoj su višejezični rječnici u Europi toga vremena u većini slučajeva nastali dodavanjem leksičke građe jednoga jezika već postojećem dvojezičnom leksikografskom priručniku (Quemada 1968:64).

4. Zaključak

Analiza Mikaljina *Blaga*, kojoj je polazište bio latinski rječnički fond, pokazala je izrazitu prevlast i razvedenost latinskoga rječničkoga skupa u odnosu na hrvatski i talijanski, što je u korelaciji s autorovom napomenom iz predgovora po kojoj je rječnik namijenjen učenju latinskoga jezika. Cilj našega istraživanja bio je razriješiti pretpostavku o latinskom predlošku koja se temeljila na potvrdama specifičnih modela leksikografskih definicija u hrvatskom stupcu te impresivnom korpusu specijalnoga leksika. Osobitosti u koncepciji latinskoga rječničkoga skupa usmjerile su nas prema vrelima Mikaljina rječnika i pokazala da *Blago jezika slovinskoga* u znatnoj mjeri nasljeđuje onodobnu europsku leksikografsku praksu koja svoje odjeke ima i u formiranju hrvatskoga rječničkoga fonda.

Literatura

- Bockholt, Volker. 1990. *Sprachmaterialienkonzeptionen und ihre Realisierungen in der Kroatischen und Serbischen Lexikographie*. Essen : Verlag Die Blaue Eule. 650 str.
- Considine, John. 2008. *Dictionaries in Early Modern Europe*. Cambridge, New York : Cambridge University Press. 393 str.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1996. Kašičeva rukopisna *Biblija* i *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 22, 37–49.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1997. Toponimijska građa u jeziku *Blago jezika slovinskoga* (1651.) Jakova Mikalje. *Folia onomastica Croatica* 6, 63–87.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1998. Nazivi bolesti u rječniku *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 32, 81–90.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1997–98: Nazivi jela u rječniku *Blago jezika slovinskoga* (1651.) Jakova Mikalje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 23–24, 109–123.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2000a. Dijalektna podloga rječnika *Blago jezika slovinskoga* (1649. – 1651.) Jakova Mikalje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 26, 45–58.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2000b. Dopreporodni štokavski rječnici — dostupnost i uporabivost. *Zbornik Riječki filološki dani* 3, 113–123.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2000c. Pomorsko nazivlje u Mikaljinu rječniku *Blago jezika slovinskoga* (1649./51.). *Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža* 9, 9–21.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2001. Postoji li rječnički članak u dopreporodnim rječnicima. *Filologija*, 36–37, 149–160.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2002. *Blago jezika slovinskoga* — prvi moderni hrvatski rječnik. *Forum* 7–9, 1068–1077.
- Haensch, Günther. 1991. Die mehrsprachigen Wörterbücher und ihre Probleme. U: *Wörterbücher : ein internationales Handbuch zur Lexicographie = Dictionaries*. Hrsg. von Franz Josef Hausmann. Berlin, New York : de Gruyter. 2902–2973.
- Jervis Jones, William. 2000. *German Lexicography in the European Context: a descriptive bibliography of printed dictionaries and word lists containing German language (1600–1700)*. *Studia linguistica Germanica* 58. Berlin, New York : de Gruyter. 754 str.

- Kašić, Bartol. 2002. *Osnove ilirskoga jezika u dvije knjige*. Pretisak i prijevod s izvornika prema izdanju *Institutionum linguae Illyricae libri duo* 1604. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Biblioteka Pretisci. 1–381.
- Katičić, Radoslav. 1981. Gramatika Bartola Kašića. *Rad JAZU* 388, 5–106.
- Labarre, Albert. 1975. *Bibliographie du Dictionarium d' Ambrogio Calepino (1502–1779)*. Bibliotheca Bibliographica Aureliana 26. Baden-Baden : Editions Valentin Koerner.
- Quemada, Bernard. 1968. *Les dictionnaires du français moderne 1539.–1863*. Paris : Didier
- Rešetar Milan. 1912. Micaglia und sein Wörterbuch. *Archiv für slavische Philologie* 33, 467–472.

The Latin Lexical Fund in Mikalja's *Blago jezika slovinskoga*

Abstract

The Latin lexical fund of Mikalja's *Blago jezika slovinskoga* has not been the subject of exhaustive analysis. However, in numerous studies on Croatian lexical material, interesting observations have been made about the conception of the Latin column. There are also some indications that Mikalja compiled his dictionary by reversing a Latin dictionary. In a number of cases, the relationship between the Croatian and Latin columns shows that Croatian entries were introduced by translating Latin words. This is most evident in cases where Mikalja translates a Latin word for a concept with a syntagm or definition rather than a lexeme. The studies of Mikalja's comprehensive onomastic material published so far support the assumption that his template could have been a lexicon-type dictionary. Since preliminary research has shown that certain Mikalja's toponyms have been confirmed in some of the available editions of so-called Calepin's dictionary — the prototype of the European lexicography of the time — the results of a more detailed analysis of Mikalja's Latin vocabulary as related to the above-mentioned lexicographic work will be presented on this occasion. The analysis of Mikalja's *Blago*, whose starting point was the dictionary's right column, has shown the domination and richness of the Latin lexical fund compared to the Croatian and Italian, which correlates with the author's remark in the foreword that the dictionary is meant for use as a tool in learning Latin. The aim of our research was to prove the Latin template hypothesis based on the examples of specific models of lexicographic definitions in the Croatian column as well as on the dictionary's impressive corpus of special lexis. Peculiarities in the conception of the Latin lexical entry directed us towards the sources of Mikalja's dictionary and helped to prove that *Blago jezika slovinskoga* in great measure follows the European lexicographic practice of its time, which also influenced the formation of the Croatian lexical fund.

Ključne riječi: Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga*, latinski rječnički fond, leksikografski izvori i predlošci

Key words: Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga*, the Latin lexical fund, lexicographic sources and templates

